УДК [811.161.1+811.161.2]-115'242

Л. І. Синявська, Г. С. Яроцька

Зіставний аналіз стереотипних уявлень про українську та російську комунікативну поведінку

Соціолінгвістичне дослідження, присвячене порівняльному аналізу стереотипів сприйняття комунікативної поведінки російського й українського народів, дозволило встановити шляхом анкетування-опитування молодих представників двох близькоспоріднених національностей особливості вербальної комунікації, які характерні для даних народів.

Ключові слова: соціолінгвістика, комунікативна поведінка, національні стереотипи сприйняття, комунікативний ідеал, російська мова, українська мова.

Системний опис особливостей спілкування того чи іншого народу є описом комунікативної поведінки цього народу. Але ж опис комунікативної поведінки будь-якого народу можливий на основі його експліцитного або імпліцитного зіставлення з комунікативною поведінкою інших народів. У пошуках російського комунікативного ідеалу Йосип Абрамович Стернін провів експериментальне дослідження, яке має назву «Російський комунікативний ідеал» [5].

Однак комунікативний ідеал народу — це виняткове явище, яке, між іншим, залишається маловивченим. Під комунікативним ідеалом розуміють сукупність ознак співрозмовника, які люди, що належать до певної комунікативної культури, розцінюють як бажані, приємні, такі, що забезпечують позитивне ставлення до співрозмовника, бажання вступити з ним в комунікативний контакт, підтримувати комунікативні стосунки. Таким чином, комунікативний ідеал — це стереотипне уявлення про ідеального співрозмовника, яке присутнє в свідомості народу [3: 12]. Комунікативний ідеал є важливою складовою національної комунікативної свідомості і багато в чому визначає рецептивну комунікативну поведінку народу [4: 163].

Дане дослідження присвячено зіставному аналізу стереотипного сприйняття комунікативної поведінки російського й українського народів, і в цьому полягає **мета** даної роботи. На підставі анкетування-опитування, що проводилося серед студентів — носіїв української й російської мов та відповідної національної приналежності, була здійснена спроба виявити особливості комунікативної поведінки споріднених народів з точки зору молодих представників цих національностей.

Актуальним у наш час є узагальнення фактів прояву специфічності спілкування для тієї чи іншої культури й зіставлення комунікативної поведінки різних народів. Тому саме ця робота, мета якої — порівняльний аналіз авто- та гетеростереотипів сприйняття комунікативної поведінки двох споріднених народів, є **актуальною.**

Новизна даного дослідження полягає у тому, що вперше здійснюється спроба зіставити комунікативні поведінки росіян та українців на підставі аналізу оцінок деяких рис спілкування. Таким чином, **доробком** даного дослідження ми вважаємо виявлення фактів стереотипного сприйняття російської та української комунікативної поведінки, що може бути підставою для узагальнень теорії мовної особистості, лінгвокультурології та етнолінгвістики.

Для аналізу стереотипів сприйняття комунікативних рис українців та росіян ми звернулися до анкетування, щоб надати можливість інформантам оцінити свої власні особливості спілкування та особливості росіян/українців відповідно.

В анкетуванні брало участь 100 осіб (18–20 років, освіта — незакінчена вища, студенти чоловічої та жіночої статі). Інформантам було запропоновано заповнити пункти анкети- таблиці, в яких перераховані риси спілкування (15), які ймовірно (згідно з дослідженнями санкт-петербурзьких вчених) присутні в російської людини, виділені у співставленні з середньою моделлю західноєвропейської комунікативної поведінки [5: 163].

Звичайно, народ складається із багатьох окремих людей, кожен з яких має свої власні комунікативні звички, але, говорячи про народ у цілому, можна виокремити певні риси кому-

 © Л. І. Синявська, Г. С. Яроцька, 2004

нікативної поведінки, котрі можна вважати національними, тобто властивими більшості представників народу. В цій роботі ми говоримо саме про такі загальні особливості, про домінантні риси комунікативної поведінки російського й українського народів, що мають історичне спільне минуле, проживають в добросусідських і дружніх відносинах часто на одній території. Підкреслимо, що окремі представники того або іншого народу в певних ситуаціях можуть не демонструвати тих або інших рис національної комунікативної поведінки, але в більшості ситуацій спілкування національні особливості комунікативної поведінки народів все-таки проявляються.

Таким чином, основні риси російської комунікативної поведінки, на думку вчених, можуть бути репрезентовані такими узагальненими ознаками (у даній роботі ми зупиняємося лише на деяких з них, залишаючи поза увагою розгляд таких рис, як ввічливість, вміння слухати, оцінність, регулятивність і багато інших):

1.*Товариськість.*

Товариськість російської людини порівняно з західною комунікативною поведінкою може бути оцінена як дуже висока. Проявляється вона в наступному: російська людина дуже любить спілкуватися, спілкування — це важлива частина її життя, важливий спосіб проведення часу з іншими людьми. Російські люди дуже легко знайомляться. У гостях, в компанії не прийнято мовчати.В російському груповому спілкуванні є поняття «невдалого мовчання», яке відсутнє в інших народів — якщо раптово в компанії всі замовкли одночасно, таке мовчання вважається непристойним, його називають невдалим (незручним) і намагаються одразу ж відновити групове спілкування, знайшовши для цього відповідну тему [6: 203].

Товариськість російської людини знаходить відображення у великій кількості лексичних одиниць, які створюють поле комунікативної лексики в російській мові (поле «Спілкування».) Дослідження М.В.Шаманової показало, що лексичне поле «Спілкування» в російській мові нараховує 1479 слів [7: 5]. Комунікативна лексика є, ймовірно, одним із найбільших лексичних полів російської мови, що свідчить про її високу комунікативну релевантність.

Цікаво, що наші інформанти також визнали товариськість однією з найважливіших особливостей російської комунікативної поведінки. При чому українці (96%) вважають, що ця риса властива українцям, і лише 64% українців знаходять її у росіян. Росіяни ж — абсолютна більшість — 100% визнали цю рису в себе та в українців.

2. *Емоційність.*

Емоційне мовлення займає досить помітне місце в структурі російського спілкування, при чому багато розмовляють емоційно всі категорії комунікантів, незалежно від віку, статі, соціального статусу. Для росіянина характерно емоційно реагувати на зауваження [6: 216]. Емоційним вважають 84% українців свою поведінку, з них 72% вважають російське спілкування емоційним. Російські інформанти й тут порівно розподілили між росіянами й українцями цю рису, однак відсоток менший — 56% з них вважають емоційність притаманною комунікації.

3. *Комунікативний демократизм.*

Для російської комунікативної поведінки у спілкуванні як зі знайомими, так і з незнайомцями характерне прагнення до паритетності у спілкуванні, прагнення до простоти, комунікативної рівності. Російська людина любить говорити запросто, без церемоній, мати співрозмовника, рівного собі. Українці (64%) вважають це своєю рисою у більшій мірі, ніж російською — 44%. Росіяни згодні з ними: 70% росіян думають, що ця риса притаманна українцям і 56% - росіянам, тобто їм самим.

4. *Комунікативна домінантність.*

Домінантність як ознака російської комунікативної поведінки проявляється у тому, що під час спілкування російська людина демонструє тенденцію заволодіти увагою своїх співбесідників, показати себе як обізнану, спроможну розповісти що-небудь цікаве для співрозмовника. В компанії російська людина любить заволодіти загальною увагою, справити враження. Можна сказати, що російська людина заявляє про себе, самовиражається перш за все у спілкуванні, у компанії (при тому, що в поведінці, у діях вона намагається бути скромною, не виділятися). 24% українців і 40% росіян назвали цю рису своєю. Росіяни вважають, що українцям вона властива меншою мірою, ніж росіянам — 28%, росіяни виявляють її в своїй мовленнєвій поведінці, так вважають 42% опитаних носіїв російської мови.

5. *Роль світського спілкування.*

Для російської лінгвокультурної спільноти характерна скоріш нелюбов до світського спілкування. Сам термін у російському слововжитку має деякий несхвальний відтінок: світське — значить несправжнє, значить офіційне, нещире, надумане.

Світська бесіда в сучасній комунікативний практиці — це так звана розмова на загальні теми, які не торкаються особистих проблем. Однак і такі вислови *розмова на загальні теми, поговорімо на загальні теми* й под. мають у російському слововжитку такий же негативний відтінок, як і *світська бесіда, світська розмова*, оскільки торкнутися саме особистої проблеми — основне задоволення російської бесіди. Нелюбов до світського спілкування — зворотна сторона переваги неформального спілкування, ці дві комунікативні ознаки доповнюють одна одну в межах російської комунікативної поведінки.

Цікаві результати опитування за даним пунктом. Виявляється, молоді інформанти вважають важливим світське спілкування: 40% українців виділяють у себе цю рису й 76% — у росіян, росіяни ж — порівно 42% у себе і в українців.

6. *Щирість.*

Вважається, що російська людина винятково щира у спілкуванні. Вона зазвичай не приховує від співбесідника свого настрою — її обличчя відображає те, що вона зараз, у даний момент відчуває [1: 12]. 68% українців уважають себе щирими у спілкуванні і тільки 28% вважають такими росіян. Росіяни навпаки — 42% з них говорять про українців як щирих, а 84% вважають себе щирими у спілкуванні.

7. *Відвертість у спілкуванні.*

Російська людина часто дуже відкрита у спілкуванні, дуже багато розповідає про себе. Як зазначає Е. Робертс, росіяни повідомляють про себе те, чого ти не хочеш знати [6: 223]. Російська людина часто дуже відверта навіть з малознайомими людьми, здатна без зайвих запитань навести багато особистих і навіть інтимних подробиць свого життя — це вважається проявом довіри до співрозмовника, відображає потяг до встановлення з ним дружніх контактів.

Поряд із цією рисою виділяють і таку, як пріоритетність (допущеність) щирої розмови. Російська людина розкриє співбесіднику душу, але полюбляє зазирнути і у душу співбесідника. Важливо, що російська людина може образитися, якщо співбесідник не пускає її до себе у душу — таких людей не люблять, вважається, що вони приховують щось погане. Відсутність щирої розмови в ситуації тривалої розмови розглядається як ухилення від щирості. Російська людина схильна вважати таку розмову як комунікативну невдачу.

Людина, що ухиляється від щирої розмови, оцінюється негативно — вона нещира, не відповідає взаємністю. Це підозріла, «не наша» людина.

За нашими спостереженнями, 84% українців уважають себе відвертими у спілкуванні, 56% говорять так про росіян. 84% росіян вважають, що ця риса властива українцям і 100% думають про себе як про відкритих у спілкуванні.

8. *Потяг до неформального спілкування. Пріоритетність неформального спілкування.*

Неформальне спілкування з людьми вважається спілкуванням більш бажаним, ніж офіційне. Суб'єктивна оцінка неформальної складової у своєму спілкуванні зазвичай помітно вища, ніж формальної складової. Формальне, офіційне спілкування у порівнянні з неформальним у російській культурі розглядається як менш відверте, менш емоційне. Його розглядають як церемонне, як таке, що не веде до реального встановлення контакту зі співрозмовником, а через це розцінюється російською комунікативною свідомістю негативно. Коли росіяни кажуть: «була чисто офіційна розмова», «між нами тільки офіційні стосунки (спілкування)», — це, здебільшого, має в комунікації несхвальний відтінок або емоцію жалю. Вислів «я розмовляю з Вами офіційно» означає, що між співрозмовниками напружені особисті стосунки і розмова не буде мати дружнього характеру.

За нашими спостереженнями, респонденти-українці (80%) вважають, що вони надають перевагу неформальному спілкуванню і 56% з них вважають такими росіян, респонденти ж росіяни думають, що ця риса однаково властива і росіянам, і українцям — 100%.

9. *Широта обговорюваної інформації.*

Тут можна говорити і про широту інформації, що повідомляється, і про наполегливість у її одержанні, а також про прагнення до постійного одержання нової інформації, характерної для російської комунікативної поведінки.

Ситуативно-тематична свобода спілкування оцінена інформантами таким чином: свободу у спілкуванні характерною для себе вважають 56% українців, 48% з них вважають її характерною для росіян. 84% росіян вважають таку здатність своєю і 28% росіян відмічають наявність її в українців.

10. *Співвідношення групового спілкування ідіалогу.*

Помічено, що для російської молоді пріоритетним є групове спілкування, для середнього й старшого покоління — бажанішим є групове спілкування. Любов до групового спілкування — яскрава риса російської комунікативної культури. Анкетування підтвердило цю думку. Українці (76%) вважають цю любов характерною для себе і 68% українців вважають, що вона притаманна росіянам. 100% росіян вважають, що і для них, і для українців характерна ця риса.

Окремо визначимо таку рису, як уміння слухати. 36% інформантів-українців визнали в себе і в росіян таку здатність, 72% росіян вважають, що вони вміють слухати співрозмовника, і 28% росіян вважають цю рису характерною і для українців.

Підводячи загальний підсумок проведеного експерименту, можна констатувати, що наявна одна особливість: наше уявлення про себе завжди менш критичне, ніж інших. І тому риси, що оцінені як позитивні, ми швидше знаходимо у себе, а негативні — в інших. Але незважаючи на попередній і обмежений характер даного експерименту, все ж він свідчить, що і російська, і українська комунікативна свідомість готова до сприйняття ідеї толерантності.

Що стосується стереотипів сприйняття комунікативної поведінки двох споріднених народів, то загальний **висновок** може полягати в тому, що молоді представники цих етнічних груп бачать багато спільних рис у спілкуванні, але деякі цифри говорять і про бажання виокремити специфічність, різницю своєї власної національної комунікативної поведінки.

1. *Лемяскина Н. А., Стернин И. А.* Коммуникативное поведение младшего школьника. — Воронеж, 2000.
2. *Русское* и китайское коммуникативное поведение / Под ред. Стернина И. А. — Воронеж, 2002. — Вып. 1.
3. О русском коммуникативном идеале (экспериментальное исследование) // Профессиональная риторика: проблемы и перспективы. — Воронеж, 2001. — С. 11–13.
4. Русский коммуникативный идеал и толерантность // Языковое сознание и образ мира. — М., 2000. — С. 163–166.
5. Русский коммуникативный идеал (экспериментальное исследование) // Русское и финское коммуникативное поведение. — СПб., 2001. — Вып. 2. — С. 9–13.
6. *Стернин И. А.* Введение в речевое воздействие. — Воронеж, 2001.
7. *Шаманова М. В.* Лексико-фразеологическое поле «общение» в современном русском языке // Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. — Воронеж, 2000.

Л. И. Синявская, Г. С. Яроцкая

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СТЕРЕОТИПНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ОБ УКРАИНСКОМ И РУССКОМ КОММУНИКАТИВНОМ ПОВЕДЕНИИ

Социолингвистическое исследование посвящено сравнительному анализу стереотипов восприятия коммуникативного поведения представителей русского и украинского этносов. С помощью анкетирования молодых представителей двух национальностей удалось установить особенности их вербальной коммуникации.

Ключевые слова: социолингвистика, коммуникативное поведение, национальные стереотипы восприятия, коммуникативный идеал, русский язык, украинский язык.

L. I. Sinyavska, G. S. Jarotska

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF STEREOTYPE REPRESENTATION ABOUT RUSSIAN AND UKRAINIAN COMMUNICATIVE BEHAVIOUR

Sociological ivestigation is dedicated to comparative analysis of communicative behaviour perception of Russian and Ukrainian stereotypes people, which demonstrated their national verbal pecularites.

Key words: sociolinguistics, communicative behaviour, national stereotypes, communicative ideal, Russian, Ukrainian.